

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ДОЛМАТОВ Іван Володимирович

УДК 340.12

ПРОСТОРОВЕ БУТТЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,
Одеська національна юридична академія,
професор кафедри теорії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
КОЗЮБРА Микола Іванович,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”,
завідувач кафедри державно-правових наук;

кандидат юридичних наук, доцент
МАТВЄЄВА Лілія Григорівна,
Одеський державний університет
внутрішніх справ,
доцент кафедри теорії та історії держави
та права.

Захист відбудеться 14 березня 2009 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 10 лютого 2009 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Глобальні, регіональні й локальні проблеми розвитку сучасної держави актуалізують розгортання просторових досліджень у сфері державознавства. Особливо значимими ці розробки є для становлення української державності як у її внутрішньодержавній просторовій визначеності (центральної і периферійної), так і у визначеності геополітичній і стратегічній стосовно інших державних просторів.

У сучасній українській науковій літературі є досить багато досліджень, присвячених окремим аспектам просторового буття держави, серед яких розробка: поняття державної території; особливостей адміністративно-територіального устрою; способів зміни державної території і т.д. У той же час відсутні роботи, які охоплювали би весь спектр просторової проблематики існування держави в загальнотеоретичному аспекті.

Відхід від традиційного, чисто юридичного вивчення проблем державної території, звернення до політологічного й геополітичного знання дозволяє досягти позитивних результатів при дослідженнях на тему простору. Точкою опори тут можна обрати праці видатних українських учених-геополітиків В. Липинського, Ю. Липи, С. Рудницького й ін. Крім того, в юридичних дослідженнях державної території першість використання напрацювань соціології й геополітики належить відомому російському філософу права Б.М. Чичеріну.

Можна констатувати, що питання території держави розглядаються багатьма вченими у різних сферах юриспруденції від національного до міжнародного права у різні часи. Так, це знайшло відображення у роботах класиків Г. Гроція, В.М. Гессена, Л. Дюгі, Г. Еллінека, Ф.Ф. Кокошкіна. Серед сучасних авторів слід назвати дослідження С.С. Алексєєва, С.М. Бабуріна, М.О. Баймуратова, А.Б. Венгерова, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, В.Р. Єнгібаряна, О.В. Зайчука, О.Л. Копиленка, В.А. Карташкіна, В.В. Копейчикова, М.І. Козюбри, Л.А. Луць, Л.Г. Матвєєвої, Ю.М. Оборотова, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Є.О. Харитонова, В.Є. Чиркіна та ін.

Під іншим ракурсом питання територіального буття держави розглядалися у сфері геополітики К.С. Гаджівим, М.О. Нартовим, В.О. Колосовим, А.С. Мироненко, С.Д. Василенко, В.О. Дергачовим, Ю.І. Шмаленко та ін.

Проблеми територіального устрою держави стали предметом дослідження для Т.П. Євсеєнко, Р.В. Єнгібаряна, Д.В. Замишляєва, В.В. Мамонова, І.П. Нагорної, А.І. Умнові, Н.В. Фомицької, В.М. Шаповала та ін.

Емпіричною базою роботи є Конституція України і чинне законодавство України, законодавства зарубіжних держав, міжнародно-правові документи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідної теми Одеської національної юридичної академії “Традиції та новації в сучасній українській державності й правовому житті” (державний реєстраційний номер 0106U004970), яка пов'язана з науковою програмою Міністерства освіти й науки України “Актуальні проблеми будівництва демократичної соціальної правової держави відповідно до положень Конституції України”, а також включене до плану науково-дослідної роботи кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії на 2006-2010 рр. за темою: “Традиції та оновлення в правовому житті України т е о р е т и ч н и й а с п е к т) ” .

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в загальнотеоретичному дослідженні питань просторового буття держави.

Досягнення поставленої мети припускає вирішення конкретних завдань дослідження:

розглянути поняття території держави в контексті юридичної науки й геополітики й вивчити основні властивості державної території;

визначити роль території в державно-правовій реальності;

дослідити питання територіальної ідентичності й виявити взаємозв'язки між територією і проживаючим на ній населенням;

визначити місце, що відводиться Україні в сучасних геополітичних концепціях;

вивчити моделі політико-територіального устрою держави й виділити принципи правового регулювання державної території в Україні;

дослідити проблему регіоналізації й централізації як тенденцій розвитку територіального устрою України.

Об'єкт ом дослідж ення є простір державних подій.

Предмет ом дослідж ення є державний простір і державна територія, як складові функціонування сучасної держави, у їхніх зв'язках з державною владою, що формує внутрішню і зовнішню територіальну політику, і населенням, що володіє територіальною ідентичністю.

Мет оди дослідж ення. У роботі використано загальнонаукові і спеціально-наукові методи пізнання. Використано міждисциплінарний підхід, який дозволив застосувати природнонаукову й гуманітарну методологію. Використано підходи й методи сучасної методології. Використання антропологічного й цивілізаційного підходів обумовлено необхідністю розгляду території держави у зв'язку з проживаючим на ній населенням і в різних культурних умовах. Принцип історизму й порівняльно-правовий метод використані при дослідженні питань правового регулювання державної території і політико-територіального устрою. Використання системного підходу обумовлено необхідністю дослідження основних особливостей державної території, а також для проникнення в геополітичну проблематику. У всіх розділах дисертаційного дослідження застосовані методи формальної й змістовної логіки: аналогія й узагальнення, аналіз і синтез, дедукція й індукція.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дослідження є першим в Україні комплексним теоретичним дослідженням просторового буття держави, в якому поєднуються питання поняття державної території та її правових властивостей; геополітичної оцінки території як стратегічного потенціалу держави; просторової організації державної влади.

Зокрема, новизна проявляється в таких положеннях, що виносяться на захист:

уперше:

надано визначення державного простору, що обумовлюється не тільки державною територією, але й всією сукупністю державних подій, що розгортаються у відносинах із прикордонними (суміжними) державами; державами, в яких є в наявності економічні, політичні і культурні інтереси, а також транснаціональними корпораціями, міжнародними й регіоналістичними організаціями й іншими суб'єктами, з якими вибудовуються державні відносини;

представлено положення лімології як науки про границі й визначено можливості її використання в державознавстві для характеристики державних кордонів з урахуванням нових принципів їхнього вивчення;

на теоретико-правовому рівні розглядається проблема виникнення “віртуальних держав” і зазначається, що саме відсутність у них фактичної території є основним запереченням проти можливості визнання їх суб'єктами міжнародного права;

удосконалені:

класифікація елементів, що становлять державну територію, відповідно, виділяються два їхні різновиди: перший становить фактичну територію, другий – квазітериторію;

визначення й загальна характеристика типів політико-територіального устрою – унітарного, федеративного, конфедеративного держав і міжнародних регіоналістичних організацій;

набули подальшого розвитку:

вчення про взаємозв'язок території й національної самосвідомості, що виражається у формулі “територіальна свідомість”;

ідея про необхідність реформування територіального устрою України.

Практичне значення одержаних результатів проявляється у можливості їхнього використання у подальших дослідженнях у галузі теорії держави і права, геополітики й у галузевих юридичних науках (конституційне, адміністративне право й ін.) як їхньої теоретико-методологічної основи. Ряд положень дисертаційного дослідження можуть бути використані у:

нормопроектіванні й удосконаленні чинного законодавства з питань територіальної організації публічної влади;

науково-дослідній роботі – для подальших досліджень у сфері державознавства й геополітики;

навчальному процесі – для викладання дисциплін “Теорія держави і права”, “Конституційне право”, “Міжнародне право”;

“Сучасна держава”, а також написання відповідних розділів у підручниках і навчальних посібниках.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки роботи обговорювалися на засіданнях кафедри теорії держави і права Одеської національної юридичної академії. Окремі результати дослідження доповідалися та обговорювалися на звітних конференціях професорсько-викладацького складу й аспірантів Одеської національної юридичної академії (2002, 2003, 2004, 2006 рр.; м. Одеса); II Всеукраїнській науковій конференції молодих науковців, аспірантів і студентів “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права й держави” (грудень 2003 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції “Другі Прибузькі юридичні читання” (листопад 2006 р., м. Миколаїв); Всеукраїнській науковій конференції молодих науковців, аспірантів і студентів, присвяченій пам'яті видатних учених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права й держави” (листопад 2006 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів “Правове життя сучасної України” (травень 2007 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції “Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції (пам'яті професора О.В. Сурілова)” (березень 2008 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний вимір” (червень 2008 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів “Правове життя сучасної України” (квітень 2008 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції “Четверті Прибузькі юридичні читання” (листопад 2008 р., м. Миколаїв); VI Всеукраїнській науковій конференції молодих науковців, аспірантів і студентів, присвяченій пам'яті видатних учених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права й держави” (листопад 2008 р., м. Одеса).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження представлені у 14 статтях, 8 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях, які входять до переліку, затвердженого ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження й складається із вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків і списку використаної літератури.

Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, із них основного тексту – 183 сторінки, 22 сторінки – список використаної літератури, що містить 210 джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методологічну базу, теоретичну основу дослідження, а також ступінь наукової новизни отриманих результатів, сформульовано їхню практичну значимість, наведено дані про апробацію та публікацію основних положень дослідження.

Перший розділ “Територія як категорія державознавства і складова держави” складається із трьох підрозділів і присвячений розгляду територіального підґрунтя держави та характеристикі території як елемента сучасної держави.

У підрозділі 1.1. “Територія в працях класиків державознавства” розглядаються ідеї видатних державознавців минулого про територію як елемент держави у просторі державної влади, типології держави, юридичної й геополітичної концепції території держави. При викладенні матеріалу використані праці Г. Еллінека, Л. Дюгі, Ф.Ф. Кокоскіна, М.М. Алексєєва, Ф.В. Тарановського, В.М. Гессена, Б.М. Чичеріна.

Територія в працях класиків юриспруденції з’являється як територіальна основа будь-якої держави, невідчужуваний елемент “особистості” держави та її місцезрозвитку. Територія сучасної держави є об’єктом публічно-правових відносин, просторовою межею державної влади й не може розглядатися як об’єкт приватної власності.

У підрозділі 1.2. “Територія як елемент сучасної держави” зазначається, що сучасні дослідники у галузі теорії держави і права майже одноголосні в питанні віднесення території до обов’язкових елементів держави.

Сьогодні територія сприймається як невід’ємний атрибут держави як на теоретико-юридичному, так і на законодавчому рівні: сучасна держава вже не мислиться без території. Примітними у цьому зв’язку є положення Конвенції про права й обов’язки держав, підписаної 26 грудня 1933 р. у Монтевідео на VII Міжнародній конференції Американських держав. Ця конвенція називає чотири ознаки, якими повинна володіти держава як суб’єкт міжнародного права: а) постійне населення; б) певна територія; в) уряд; г) здатність зав’язувати стосунки з іншими державами. Ця Конвенція є юридично обов’язковою тільки для держав Північної й Південної Америки, що її підписали, однак, на неї посилаються й інші держави, які не підписали її.

Говорячи про склад території держави, елементи, що входять до неї, необхідно поділити на дві групи: 1) реальна, фактична територія, обриси якої чітко визначені міжнародними договорами і внутрішнім законодавством; 2) квазі-територія, що постійно змінює свої розміри й конфігурацію.

Реальна територія містить у собі: 1) сухопутний простір; 2) водний простір (акваторія) – територіальне море й внутрішні води; 3) повітряний простір (аероторія), розташований над сухопутним і водним просторами; 4) надра, що розташовуються під сухопутним і водним просторами.

До квазі-території входять: 1) військові кораблі й літальні апарати, а також морські й повітряні судна, що перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження; 2) торговельні морські й повітряні судна під прапором даної держави, що перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем; 3) космічні об’єкти, що належать державі; 4) трубопроводи й підводні кабелі; 5) нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі; 6) території дипломатичних представництв і консульств.

Першорядне значення для дослідження території має група політико-юридичних характеристик території держави: територіального суверенітету, територіальної юрисдикції, цілісності й недоторканності території, адміністративно-територіального поділу, правового режиму кордонів.

У підрозділі 1.3. “Способи зміни території держави” говориться, що відповідно до сучасного міжнародного права територіальна цілісність і політична незалежність держави є недоторканими. При цьому сучасним міжнародним правом встановлено кілька правомірних способів зміни державної території.

Серед способів зміни території держави особливе місце займають способи придбання території, що поділяються на: 1) самостійні (aquisito originaria) – завоювання (анексія, приєднання іншої держави) або заволодіння (невоєнна окупація, якщо територія є бездержавною) і 2) похідні (derivativa), коли держава, що здобуває територію, успадковує права й обов’язки, що лежать на території, яка придбається. У цілому зміна державної території може відбуватися за примусом (силовим шляхом) або за взаємною згодою (правовими способами).

Зміни державної території пов’язані з випадками поділу держав (розпаду або виділення їх частин), коли їхня територія розподіляється між новоутвореними державами, і об’єднання держав, коли їхні території зливаються в єдине ціле під одним суверенітетом. Прикладом для першого випадку може послужити розпад СРСР, Югославії, Чехословаччини, утворення Еритреї з північних регіонів Ефіопії. Злиття територій ілюструється об’єднанням ФРН і НДР в єдину Федеративну Республіку Німеччина.

У теперішній час основним принципом зміни державної території визнається вибір самого народу, що мешкає на даній території, у його правовому вираженні. Це положення одержало свого конституційного оформлення у багатьох конституціях сучасних держав, зокрема ст. 73 Конституції України встановлює, що винятково всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України, а п. 2 ст. 85 Конституції надає Верховній Раді України повноваження щодо призначення такого референдуму.

Другий розділ “Державний простір і територія держави” присвячений розгляду поняття “державний простір”, використанню геополітичних розробок з питань територіальної організації держави, зв’язку територіальної свідомості й ідентичності з розвитком держави, а також обґрунтуванню необхідності дослідження державних кордонів у контексті лімології.

У підрозділі 2.1. “Поняття і зміст державного простору” з’ясовується, що сьогодні неможливо розкрити природу держави, обмежуючись тільки тією територією, на якій вона розташована. Процеси глобалізації й міграції населення змушують державну владу все частіше враховувати політичні, економічні, культурні інтереси своєї цілісності за межами власної території. Проблема просторового буття сучасної держави – це складний комплекс, який включає геополітичні відносини самого різного характеру: від дружніх і партнерських, до стриманих і ворожих.

На жаль, в теорії вітчизняного державознавства просторове буття держави донині обмежується характеристикою територіального устрою держави. При всьому значенні цієї проблеми для України з погляду сучасного підходу до питань взаємодії центра й периферії держави, а також пошуку стійкої форми державного устрою, не можна далі, ізольовано від геополітичного положення України, розглядати державне життя, що означає необхідність використання геополітичних розробок проблематики простору й території.

У сучасних політологічних дослідженнях використовується поняття “простір політичних подій”, оскільки політичний порядок припускає просторове розміщення. За аналогією можна стверджувати про існування простору державних подій (державний простір), що дає можливість виділити не тільки територіальне відокремлення держави, але й її взаємозв’язки з іншими державами, її інтереси на інших територіях і в інших державах.

Можна стверджувати, що необхідність поняття “державний простір” викликана існуванням державних подій як на території держави, так і за її межами.

Державний простір може бути розглянутий, по-перше, під кутом зору регіонознавства, як комплексного наукового напрямку, що досліджує просторову організацію системи влади в державі, тобто політико-територіальні й адміністративно-територіальні структури усередині держави, а також територіальні одиниці особливого статусу, територіальну систему органів державної влади, організацію місцевих органів державної влади й місцевого самоврядування, територіальну ієрархію й т.д.; і, по-друге, під кутом зору геополітики, як комплексного наукового напрямку, що досліджує просторову взаємодію держав і міждержавних утворень у призмі цивілізацій, культур, етносів та інших явищ, які визначають генезис і динаміку державного життя.

При цьому, якщо державна територія України жорстко фіксована її державними кордонами, то її державний простір перебуває у русі і є динамічною характеристикою буття держави. Державний простір України у такий спосіб визначається не тільки її державною територією, але й усією сукупністю державних подій, що розгортаються у відносинах із прикордонними (суміжними) державами, державами, в яких є в наявності українські економічні, політичні й культурні інтереси, а також транснаціональними корпораціями, міжнародними й регіоналістичними організаціями й іншими суб’єктами, що вибудовують свої відносини із сучасною Україною.

У **підрозділі 2.2. “Геополітика і стратегічний потенціал держави”** існування будь-якої держави виражено в **к о н т р о л і н а д п р о с т о р о м**. У цьому зв’язку сучасні уявлення про державу пов’язані з геополітикою як однією з провідних наук XXI ст., що звернена до питань формування геополітичного простору, не тільки об’єктивними умовами й факторами (розміром території, особливостями географічного положення, природно-ресурсовим, демографічним, економічним, військовим потенціалом та ін.), але й станом релігії, культури й менталітету народу, що населяє територію.

Один із визначальних моментів зв’язку держави й геополітики виражений в геополітичних кодексах. Вони являють собою набір стратегічних припущень, які уряд складає про інші держави при формуванні своєї зовнішньої політики. Такі кодекси включають оцінку регіонів за межами кордонів держави з погляду їхньої стратегічної важливості і як потенційні погрози. Сучасні геополітичні кодекси діють на трьох рівнях: місцевому, регіональному й глобальному. При цьому кодекс місцевого рівня включає оцінки сусідніх держав, кодекси регіонального рівня існують у держав, які намагаються поширити свій вплив далі своїх безпосередніх сусідів, глобальні кодекси пов’язані з діяльністю держав, що здійснюють глобальну політику й багато в чому пов’язані з наявністю у держав ядерної зброї.

На сучасному етапі історичного розвитку існує нагальна потреба визначення зовнішньополітичних інтересів України, ясного перспективного бачення її ролі й місця в сучасному світі, аналізу динаміки взаємодії з міжнародним середовищем, формування чіткої геополітичної стратегії на перспективу.

У **підрозділі 2.3. “Державні кордони в контексті лімології”** зазначається важливість значення використання розробок лімології як науки про кордони, в якій вироблені теоретичні підходи при вивченні кордонів.

Відомо чотири підходи при вивченні кордонів.

Перший підхід – історико-картографічний, який заснований на: а) принципі історизму при вивченні кордонів у просторі і часі; б) зв’язку державного устрою, політичного режиму й зовнішньополітичної орієнтації держави з функціями кордону; в) зв’язку режиму й функції кордонів зі співвідношенням економічної, політичної і військової моці сусідніх країн; г) недосяжності “природних меж”, тобто на збігу між державними, природними й етнічними кордонами; д) ретельному картографуванню по обидві сторони розмежувальної лінії між державами.

Другий підхід – класифікаційний, який пов’язаний з класифікацією кордонів за такими ознаками: а) морфологічною – геометричній, звивисті, прямі, астрономічні і т.д.; б) природною – оро- і гідрографічною і т.д.; в) походженням, історією й тривалістю існування; г) історичними умовами і послідовністю виникнення (післявоєнні, колоніальні, спірні і т.д.); д) функціями (бар’єрні, фільтруючі, контактні, а також відбиття, регулювання, відділення й зіставлення).

Третій підхід – функціональний, коли місце розташування кордону приймається як даність і визначаються його проникність в обидва боки й наслідки існування як бар’єра між суміжними районами, а також взаємодії між країнами, що граничать між собою.

Четвертий підхід – географо-політологічний, пов’язаний з визначенням впливу кордонів та їхньої стабільності на стан міжнародних відносин.

В умовах сучасного світу ці підходи доповнені двома найважливішими ідеями: 1) ідея неможливості вивчення кордонів тільки на рівні однієї країни; 2) ідея неможливості вивчення кордонів у відриві від проблем ідентичності-самоідентифікації людини з певною соціальною або територіальною групою, насамперед етнічною.

Існують державні кордони, які збігаються з просторовими, етнічними, культурними й лінгвістичними кордонами, що визначає їх бар’єрний і конфліктний характер. Такі кордони йменують фронтальними. Особливий вид кордонів між макрорегіонами складається, коли великі держави прагнуть захистити свої дійсні або уявні кордони за межами своєї державної території. К. Боулдінгом ці кордони названі критичними кордонами. Залежно від характеру взаємодії держав розрізняють два типи кордонів – з екстенсивною й інтенсивною взаємодією.

У **підрозділі 2.4. “Територіальна свідомість та ідентичність як фактор державності”** наводиться думка В.К. Липинського, який стосовно розвитку українського етносу стверджував, що тільки територіальна ідеологія здатна стати визначальним елементом побудови державності. Більше того, усвідомлення своєї території

(хліборобська ідеологія) і прагнення мати на цій території свою державу, як він уважав, є визначальним чинником національного руху. Дехто із сучасних дослідників указують на значення територіальної свідомості, що містить у собі процес самовизначення людей з територією, яка веде до їхньої боротьби за право визначення меж цих територій.

Можна стверджувати, що тільки наявність територіальної свідомості (за термінологією В.К. Липинського, хліборобської свідомості) дозволяє здійснити формалізацію й фіксацію території держави та її складових, а також наполягати на її цілісності й недоторканності (див.: Ст. 2 Конституції України). Саме особливості територіальної свідомості одержують свого відображення в територіальному устрої України (розділ IX Конституції України), тому заперечення сутнісної ролі території при характеристиці держави навряд чи є обґрунтованим.

Особливо помітним є значення територіальної свідомості при становленні Європейського Союзу, де усвідомлення приналежності до території Європи є основним фактором інтегративних процесів. Не випадковим, у цьому зв'язку, є постійне прагнення українських політиків до використання фішки “Україна – це європейська територія”, оскільки, крім всіх інших факторів, чим більшою мірою буде відбуватися самоототожнення народу України з Європейським простором, тим буде реальнішим входження України до складу Європейського Союзу.

У сучасних дослідженнях з політичної й соціальної географії одним із важливих напрямків дослідження стала проблема територіальної ідентичності людини, тобто її самоідентифікація з певною територією. Є багато робіт, присвячених символічному значенню території або географічних місць як наріжного каменя територіальної ідентичності, політичних кордонів як територіальних і соціально-психологічних розмежовувачів на “своїх” і “чужих”.

Можна стверджувати, що територіальна проблематика в сучасному державознавстві повинна розширюватися за рахунок використання, зокрема, таких розробок, як розробка територіальної свідомості і територіальної ідентичності, які дають можливість більш повно уявити статичну й динамічну сучасної держави, погодити її розвиток з конкретними територіями й народами, цілеспрямовано використовувати територіальну свідомість і територіальну ідентичність для забезпечення стабільності Української держави.

Третій розділ “Моделі політико-територіального устрою й український досвід територіальної організації держави” містить три підрозділи, які присвячені різним аспектам політико-територіального устрою держави, розгляду сучасних моделей політико-територіального устрою, конституційним принципам правового регулювання в Україні, а також тенденціям регіоналізації й централізації при вирішенні питань удосконалювання державного устрою України.

У **підрозділі 3.1. “Моделі політико-територіального устрою держави”** при всій розмаїтості визначень підходів до питання про політико-територіальний устрій виокремлюються два основних аспекти політико-територіального устрою: 1) поділ території держави на структурні елементи (області, райони, провінції, краї, округи, штати і т.д.) й організація в них державного управління; 2) взаємини між центральною й місцевою державною владою.

Політико-територіальний устрій відіграє роль певного механізму, за допомогою якого державна влада одержує просторовий розподіл. При цьому за основу такого розподілу, що, безсумнівно, має політичний характер, можуть прийматися економічні, історичні, етнічні, географічні й інші особливості території.

У зарубіжній літературі прийнято говорити про два основні способи, що впливають на централізацію унітарної держави – деконцентрацію й децентралізацію. Унітарна держава, в якій із політичного центру здійснюються керівництво й управління місцевими територіальними одиницями, вважається деконцентрованою. Суть деконцентрації полягає в систематичному направленні державною адміністрацією на місця своїх агентів, обсяг компетенції яких відображає рівень централізації держави. Однак сама централізована держава не здатна за допомогою своїх представників у центрі й на місцях забезпечити всю систему функцій держави. До того ж, зберігаються спадщина місцевих автономій, прагнення до створення самоуправлінських структур серед людей, що живуть поруч і мають спільні інтереси. У цьому зв'язку, унітарна держава використовує принцип децентралізації шляхом передачі різним співтовариствам деяких повноважень, зберігаючи за собою контроль за їхньою реалізацією (комуни, департаменти, провінції, області і т.д.). Ступінь децентралізації вимірюється рівнем нормативної й фінансової самостійності місцевих утворень.

Отже, з погляду організації публічної влади в центрі й на місцях, а також виходячи з характеру взаємин центральних і місцевих органів, унітарні держави можна поділити на три групи: 1) централізовані; 2) відносно децентралізовані; 3) децентралізовані.

В залежності від особливостей правового статусу територіальних одиниць, можливо говорити про існування таких різновидів унітарної держави, як проста і складна.

Територія федерації звичайно розуміється як сума територій суб'єктів федерації, разом із тим, поряд з територією, підвідомчою цим суб'єктам, може існувати й особлива – федеральна територія.

Варто зазначити, що федерації можуть поділятися на симетричні й асиметричні: перші складаються тільки з юридично рівних утворень – суб'єктів федерації, до других входять також й особливі адміністративно-територіальні одиниці, що підкоряються федеральній владі. Інша класифікація (І.А. Умнов) свідчить про те, що елементи асиметрії можна виявити у переважній більшості сучасних федерацій, пропонуючи класифікувати останні на симетричні, відносно симетричні (симетричні з елементами асиметрії) й асиметричні.

Серед елементів державності, властивих ЄС, особливе місце посідає наявність єдиної території, що складається з території держав-членів, а також наявність єдиного громадянства ЄС, що не підмінює собою громадянства держав-членів. ЄС не підпадає ні під модель конфедерації, оскільки її інфраструктура в основному створювалася у сфері економічній і соціальній для вирішення внутрішніх проблем, ні під модель федерації, оскільки у федерації органи влади федерального рівня не мають права реалізовувати повноваження, закріплені в конституціях за органами влади суб'єктів федерації. У ЄС визнається принцип субсидіарності, за яким керівні органи вправі самостійно ухвалювати рішення щодо прийняття на себе повноважень органів держав-членів, якщо акти таких є неефективними.

У **підрозділі 3.2. “Принципи правового регулювання державної території в Україні”** розглядаються основні принципи правового регулювання державної території в Україні, які закріплені в Конституції й деталізовані конституційним законодавством України.

Серед конституційних принципів правового регулювання звичайно виокремлюють: а) суверенітет держави над всією його територією; б) цілісність державної території; в) верховенство конституції і законів на всій державній території; г) єдність правового режиму державної території; д) закріплення порядку зміни кордонів держави.

Можна констатувати, що принципи, оформлені в Конституції України, які визначають правовий режим її території, дозволяють істотно розширити запропонований у юридичній літературі (С.Н. Бабурін) перелік основних принципів правового регулювання державної території. Варто визнати, що на основі положень Конституції України до системи основних принципів входять:

- принцип територіальної цілісності й недоторканності;
- принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів;
- принцип гарантованості;
- принцип референдумної зміни кордонів;
- принцип законодавчого визначення територіального устрою;
- принцип з'єднання централізації й децентралізації при здійсненні державної влади;
- принцип збалансованості у розвитку регіонів;
- принцип закріплення права територіальної громади на вирішення питань місцевого значення.

Названі конституційні принципи, що визначають правовий режим території України, перегукуються з основними принципами міжнародного права, що встановлюють сучасне міжнародно-правове розуміння державної території, серед яких: недоторканність і цілісність державної території, невтручання у внутрішні справи держави, самовизначення, заборона агресивних воєн і відмова від анексії, мирне вирішення міжнародних суперечок, непорушність кордонів, а також право народів розпоряджатися своїми природними ресурсами.

У *підрозділі 3.3. “Терит оріальний уст рій України в аспект і адмініст рат ивної реформи”* показано, що практика конституційного закріплення унітарності державного устрою України має потребу у збереженні, при наступному її вдосконалюванні.

Тенденції регіоналізації й централізації обумовили потребу їхнього юридичного осмислення на основі нових підходів, і особливо перегляду концептуальних принципів державного устрою України.

Необхідність проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи пов'язана з неефективністю сучасної системи адміністративно-територіального устрою з погляду реалізації соціально-економічних перетворень, розподілу фінансових ресурсів і надання якісних державних послуг громадянам України.

Однією із проблем реформування вбачається “штучність” адміністративно-територіального поділу на області й райони, оскільки районування території держави здійснено актами державних органів. Існує необхідність приділити більше уваги “природним” адміністративно-територіальним одиницям – селам, селищам, містам, у яких влада повинна здійснюватися з урахуванням місцевих інтересів.

Концепція адміністративної реформи в Україні містить розділ IV “Територіальний устрій і система місцевого самоврядування”, де зазначається, що існуюча організація територіального устрою й місцевого самоврядування має недоліки, які істотно впливають на ефективність управлінської діяльності.

У цьому зв'язку необхідно прислухатися до положень Концепції державної регіональної політики, де говориться, що оптимізація територіальної організації державної влади й місцевого самоврядування повинна забезпечити підвищення ефективності управління процесами розвитку регіонів.

Зважаючи на те, що регіон є адміністративно-територіальною, політичною, економічною, культурною, соціальною цілісністю, регіональне управління повинне передбачати формування й реалізацію власної стратегії розвитку й соціально-економічної політики. Ефективно виконувати таку роль можуть виборні органи влади – органи місцевого самоврядування, які повинні добре знати місцеві інтереси й уміти приймати рішення для їхнього задоволення. Така тенденція має найменування “децентралізації”.

Необхідно зазначити, що після підписання Маастрихтського договору 1992 р. про створення Європейського Союзу чітко намітилася політична тенденція відходу від централізації на всьому європейському континенті. Це необхідно враховувати у зв'язку з просуванням України в Європейський Союз.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження зроблено такі висновки:

1. Території як елементу держави надана глибока характеристика у працях класиків юриспруденції: Г. Еллінека, Л. Дюгі, Ф.Ф. Кокошкіна, М.М. Алексєєва, Ф.В. Тарановського, В.М. Гессена, Б.М. Чичеріна й ін. Територія з'являється як територіальна підстава будь-якої держави, є невідчужуваним елементом “особистості” держави і її місцезрозвитку. Територія сучасної держави є об'єктом публічно-правових відносин, просторовою межею державної влади й не може розглядатися як об'єкт приватної власності.

2. У даний час існують п'ять основних видів території: 1) державна територія; 2) міжнародна територія; 3) територія зі змішаним режимом; 4) територія з перехідним режимом; 5) адміністративна територія як частина державної території.

Сучасне міжнародне право називає територію однією з ознак держави поряд із постійним населенням, урядом і здатністю зав'язувати стосунки з іноземними державами. На міжнародно-правовому рівні стверджується непорушність державних кордонів і проголошується відмова від військових способів вирішення територіальних конфліктів.

Останнім часом актуалізувалася проблема “віртуальних держав”, які претендують на визнання їхніми суб'єктами міжнародного права. Однак, наявність у таких “держав” віртуального простору не є рівноцінною наявності території, тому недоцільним є визнання таких утворень державами (навіть за наявності у них ознак державності).

3. Під територією держави традиційно розуміють простір, у межах якого здійснюється державна влада. У складі території держави, необхідно розрізняти: реальну, фактичну територію, обриси якої чітко визначені міжнародними договорами і внутрішнім законодавством, і квазі-територію, що постійно змінює свої розміри й конфігурацію. Реальна територія містить у собі: а) сухопутний простір; б) водний простір (акваторія) – територіальне море й внутрішні води; в) повітряний простір (аероторія), розташований над сухопутним і водним просторами; г) надра, що розташовуються під сухопутним і водним просторами.

До квазітериторії належать: а) військові кораблі й лігальні апарати, а також морські й повітряні судна, які перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження; б) торговельні морські й повітряні судна під прапором даної держави, що перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем; в) космічні об'єкти, що належать державі; г) трубопроводи й підводні кабелі; д) нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі; е) території дипломатичних представництв і консульств.

4. Юридично значимими характеристиками території є розміри (загальна площа); довжина з півночі на південь і з заходу на схід; компактність; географічне положення, у тому числі наявність рік і виходу до моря; чисельність і густота населення, розподіл населення по території; кліматичні умови, особливості ландшафту; характер надр та їхньої розробки; характер кордонів (оформлені й фактичні, природні або встановлені); характер прилягаючих територій (державні або міжнародні); період існування.

5. Розрізняються декілька історично сформованих концепцій обґрунтування й пояснення юридичної природи державної території: а) об'єктна або речова теорія, для якої територія це річ – об'єкт власності суверена або держави; б) просторова теорія, для якої територія це просторові рамки державної влади; в) теорія компетенції, відповідно до якої територіальний суверенітет держави обмежується простором, на який поширюється його юрисдикція.

6. Державний простір може бути розглянутий у двох аспектах: по-перше, під кутом зору регіонознавства як комплексного наукового напрямку, що досліджує просторову організацію системи влади в державі (тобто політико-територіальні й адміністративно-територіальні структури усередині держави, а також територіальні одиниці особливого статусу, територіальну систему органів державної влади, організацію місцевих органів державної влади й місцевого самоврядування, територіальну ієрархію і т.д.). По-друге, під кутом зору геополітики, як комплексного наукового напрямку, що досліджує просторову взаємодію держав і міждержавних утворень у призмі цивілізацій, культур етносів та інших явищ, які визначають генезу і динаміку державного життя.

Значення геополітики для існування держави полягає в тому, що за її допомогою виокремлюються і розглядаються у єдності географічні, історичні, політичні й інші фактори, що впливають на стратегічний потенціал держави.

7. Державна територія України жорстко фіксована її державними кордонами, однак її державний простір перебуває у русі і є динамічною характеристикою буття держави. Державний простір України у такий спосіб визначається не тільки її державною територією, але й усією сукупністю державних подій, що розгортаються у відносинах із прикордонними (суміжними) державами, державами з їхніми економічними, політичними і культурними інтересами, а також транснаціональними корпораціями, міжнародними й регіоналістичними організаціями й іншими суб'єктами, що вибудовують свої відносини із сучасною Україною.

8. Територія є просторовою межею дії державної влади, існування ж державної території пов'язане з установленням державних кордонів: вони є межами, в яких здійснюється державна влада, і межовими знаками території, на якій проживає народ. Таким чином, кордон виявляється нерозривно пов'язаним з усіма трьома основними елементами держави – територією, народом і владою.

Можливість двоякого розгляду проблеми державних кордонів – через категорії традиційного державознавства й геополітики – дозволяє об'єднати два цих підходи, тим більше, що в сучасній науці сформувалася міждисциплінарна галузь знань, яка одержала назву “лімологія” – наука про кордони. Серед принципів нового підходу до вивчення кордонів вирізняється, по-перше, ідея неможливості вивчення кордонів тільки на рівні однієї країни; і, по-друге, ідея неможливості вивчення кордонів у відриві від проблем ідентичності-самоідентифікації людини з певною соціальною або територіальною групою, насамперед етнічною.

9. У сучасних дослідженнях кордони аналізуються на трьох рівнях: глобальному, державному (національному) і локальному. Варто підкреслити, що на глобальному рівні мова йде про формування транснаціональних потоків і підрив державних кордонів, які стають прозорими. Більше того, поширюються ідеї стирання державних кордонів як “шрамів історії”.

Залежно від характеру взаємодії держав розрізняють два типи кордонів – з екстенсивною й інтенсивною взаємодією. Перший тип включає глухі кордони, що проходять по природних бар'єрах; глухі без ясно вираженого природного бар'єра, що розділяють маловикористовувані території й асиметричні або напівглухі, що мають у прикордонній смузі одиничний населений пункт. Другий тип включає кордони з підвищеною локальною взаємодією, коли по обидва боки кордону перебувають населені пункти; кордони, що перетинають єдину смугу сільського розселення з наявністю прикордонного переходу, кордони, що перетинають єдину міську систему розселення з багатьма дорогами, що проходять через кордон, у тому числі транзитними.

10. Можна стверджувати, що тільки наявність територіальної свідомості дозволяє здійснити формалізацію й фіксацію території держави та її складових, а також наполягати на її цілісності й недоторканності. Саме особливості територіальної свідомості набувають свого відображення в територіальному устрої України, тому заперечення сутнісної ролі території при характеристиці держави навряд чи є обґрунтованим.

Територіальна проблематика в сучасному державознавстві повинна розширюватися за рахунок використання, зокрема, таких розробок, як територіальна свідомість і територіальна ідентичність, які дають можливість більш повно представити статичну й динамічну сучасної держави, поводити її розвиток з конкретними територіями й народами, цілеспрямовано використовувати територіальну свідомість і територіальну ідентичність для забезпечення стабільності Української держави.

11. Можна говорити про наявність двох основних аспектів політико-територіального устрою: а) поділ території держави на структурні елементи (області, райони, провінції, краї, округи, штати і т.д.) й організацію в них державного управління; б) взаємини між центральною й місцевою державною владою.

Політико-територіальний устрій відіграє роль механізму, за допомогою якого державна влада одержує просторовий розподіл. При цьому за основу такого розподілу, що, безсумнівно, має політичний характер, можуть прийматися економічні, історичні, етнічні, географічні й інші особливості території. Основними сучасними моделями політико-територіального устрою держави є: 1) унітарна держава, слабо або сильно деконцентрована й децентралізована; 2) федеративна держава й федеровані держави (суб'єкти федерації); 3) конфедерація; 4) міжнародні організації світового й регіонального масштабу з низькою або високою мірою інтеграції.

12. Тенденції регіоналізації й централізації обумовлюють потребу їхнього юридичного осмислення на основі нових підходів. Особливо відчувається необхідність у перегляді концептуальних принципів державного устрою України з точки зору форми організації державної влади. Аналіз положень діючої Конституції й законодавства дозволяє стверджувати про необхідність при здійсненні державної влади суміщати централізацію й децентралізацію, щоб забезпечити поєднання загальнодержавних і регіональних (місцевих) інтересів. Необхідно чітко визначитися щодо структурного й функціонального розподілу влади між центром і регіонами, досягнення збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, більшої їхньої інтеграції, зближення, поступового вирівнювання соціально-економічного життя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Долмат ов І. В.* Сучасне буття держави / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 16. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – С. 82-85.
2. *Долмат ов І. В.* Геополітичні характеристики держави / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 18. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – С. 91-93.
3. *Долмат ов І. В.* Геополітичні фактори в розвитку держави / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 21. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – С. 47-50.
4. *Долмат ов І. В.* Загальнотеоретичні питання зміни державної території / *І. В. Долмат ов* // Вісник Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 39. – С. 75-78.
5. *Долмат ов І. В.* Територіальний імператив держави / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. – 2004. – С. 101-103
6. *Долмат ов І. В.* Інформаційні проблеми глобалізаційних процесів / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми політики. – 2005. – Вип. 27. – С. 135-140
7. *Долмат ов І. В.* Сучасні глобалізаційні моделі / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 25. – О. : Юрид. л-ра, 2005. – С. 296-300.
8. *Долмат ов І. В.* Государственное пространство: определение понятия / *І. В. Долмат ов* // Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. “Другі Прибузькі юридичні читання”. – Миколаїв, 2006. – С. 334-336.
9. *Долмат ов І. В.* Територіальна свідомість та ідентичність як чинники державності / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 36. – С. 79-82.
10. *Долмат ов І. В.* Территория государства и ее правовой режим / *І. В. Долмат ов* // Правове життя сучасної України : тези доповідей 10-ї ювілейної звіт. наук. конф. професор.-виклад. і аспірант. складу. – О. : Фенікс, 2007. – С. 21-23.
11. *Долмат ов І. В.* Регіоналізація та централізація в розвитку територіального устрою України / *І. В. Долмат ов* // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри. – 2008. – С. 53-55.
12. *Долмат ов І. В.* О формировании лимологии в современном государствоведении / *І. В. Долмат ов* // Правове життя сучасної України : тези доповідей Всеукр. наук. конф. професор.-виклад. і аспірант. складу. – О. : Фенікс, 2008. – С. 22-24.
13. *Долмат ов І. В.* Принципы правового регулирования государственной территории в Украине / *І. В. Долмат ов* // Матеріали VI Всеукр. наук. конф. правників-початківців “Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави”. – О. : Юрид. л-ра, 2008. – С. 343-346.
14. *Долмат ов І. В.* Державні кордони у контексті лімології / *І. В. Долмат ов* // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 42. – С. 263-268.

АНОТАЦІЯ

***Долмат ов І. В.* Просторове буття сучасної держави.** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за фахом 12.00.01 – теорія й історія держави й права; історія політичних і правових вчень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2009.

У дисертації вперше у вітчизняному правознавстві комплексно досліджуються проблеми просторового буття держави шляхом об'єднання питань поняття державної території та її правових властивостей, надано геополітичну

оцінку території як стратегічного потенціалу держави, надано аналіз просторової організації державної влади сучасного суспільства, представлено тенденції регіоналізації й централізації у справі вдосконалювання державного устрою України.

Новизна дисертаційного дослідження проявляється як в інтерпретації ролі державної території для існування сучасної держави, так і в пропозиції щодо введення специфічного поняття “державний простір”. Уперше надано визначення державного простору, що обумовлюється не тільки державною територією, але й всією сукупністю державних подій, що розгортаються у відносинах з прикордонними (суміжними) державами; державами, в яких є в наявності економічні, політичні й культурні інтереси, а також транснаціональними корпораціями, міжнародними й регіоналістичними організаціями й іншими суб’єктами, з якими вибудовуються державні відносини.

На теоретико-правовому рівні розглянуто проблему виникнення “віртуальних держав” і показано, що відсутність у них території як елемента організації є основним запереченням проти можливості визнання їх державними утвореннями й суб’єктами міжнародного права.

При розгляді ролі території для існування держави удосконалено класифікацію різновидів державної території шляхом виділення фактичної території й квазітериторії.

Показано, що територія є просторовою межею дії державної влади, існування ж державної території пов’язане з установленням державних кордонів: вони є межами, в яких здійснюється державна влада і межовими знаками території, на якій проживає народ. Таким чином, кордон виявляється нерозривно пов’язаним з усіма трьома основними елементами держави – територією, народом і владою.

Серед принципів нового підходу до вивчення кордонів визначаються: 1) ідея неможливості вивчення кордонів тільки на рівні однієї країни; 2) ідея неможливості вивчення кордонів у відриві від проблем ідентичності-самоідентифікації людини з певною соціальною або територіальною групою, насамперед етнічною.

Одержали подальшого розвитку ідеї про взаємозв’язок території й національної самосвідомості, що виражається у формулі “територіальна свідомість”, а також ідея про необхідність реформування територіального устрою України.

Ключові слова: територія держави, зміна території держави, геополітичні фактори, державний простір, територіальна свідомість, державний кордон, лімологія, територіальний устрій України.

АНОТАЦІЯ

Долгат ов И.В. Пространственное бытие современного государства. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2009.

В диссертации впервые в отечественном правоведении комплексно исследуются проблемы пространственного бытия государства путем объединения вопросов понятия государственной территории и её правовых свойств, осуществлена геополитическая оценка территории как стратегического потенциала государства, дан анализ пространственной организации государственной власти современного общества, представлены тенденции регионализации и централизации в деле совершенствования государственного устройства Украины.

Новизна диссертационного исследования проявляется как в интерпретации роли государственной территории для существования современного государства, так и в предложении о введении специфического понятия “государственное пространство”. Впервые дано определение государственного пространства, которое обуславливается не только государственной территорией, но и всей совокупностью государственных событий, разворачивающихся в отношениях с пограничными (сопредельными) государствами; государствами, в которых наличествуют экономические, политические и культурные интересы, а также транснациональными корпорациями, международными и регионалистическими организациями и другими субъектами, с которыми выстраиваются государственные отношения.

Государственное пространство рассмотрено в двух аспектах: 1) под углом зрения регионоведения, как комплексного научного направления, исследующего пространственную организацию системы власти в государстве, (т.е. политико-территориальные и административно-территориальные структуры внутри государства, а также территориальные единицы особого статуса, территориальная система органов государственной власти, организация местных органов государственной власти и местного самоуправления, территориальная иерархия и т.д.); 2) под углом зрения геополитики, как комплексного научного направления, исследующего пространственное взаимодействие государств и межгосударственных образований через призму цивилизаций, культур этносов и других явлений, которые определяют генезис и динамику государственной жизни.

На теоретико-правовом уровне рассмотрена проблема возникновения “виртуальных государств” и показано, что отсутствие у них территории как элемента организации является основным возражением против возможности признания их государственными образованиями и субъектами международного права.

При рассмотрении роли территории для существования государства усовершенствована классификация разновидностей государственной территории путем выделения фактической территории и квазитерритории. Уточнены положения, касающиеся определения и общей характеристики типов политико-территориального устройства – унитарного и федеративного государства, конфедерации государств и международных регионалистических организаций.

Показано, что территория является пространственным пределом действия государственной власти, существование же государственной территории связано с установлением государственных границ: они являются пределами, в которых осуществляется государственная власть, и межевыми знаками территории, на которой проживает народ. Таким образом, граница оказывается неразрывно связанной со всеми тремя основными элементами государства – территорией, народом и властью.

Существует возможность двоякого рассмотрения проблемы государственных границ – через категории традиционного государствоведения и геополитики, что позволяет объединить два этих подхода. В современной науке

сформировалась междисциплинарная отрасль знаний, получившая название “лимология” – наука о границах, положения которой должны использоваться в сфере юриспруденции.

Среди принципов нового подхода к изучению границ определяются: 1) идея невозможности изучения границ только на уровне одной страны; 2) идея невозможности изучения границ в отрыве от проблем идентичности-самоидентификации человека с определенной социальной или территориальной группой, прежде всего этнической.

Процессы регионализации и образования интегративных организаций, обладающих наднациональным правом (Европейский Союз, Латиноамериканская ассоциация интеграции, Шанхайская организация сотрудничества и др.), ставят вопрос о пробуждении регионального самосознания, которое будет достаточно сильно отличаться от самосознания национального. Такие процессы предполагают трансформацию роли границ: одни из них (внешние) получают дополнительные степени защиты, другие (внутренние) становятся прозрачными.

В зависимости от характера взаимодействия государств различают два типа границ – с экстенсивным и интенсивным взаимодействием. Первый тип включает глухие границы, проходящие по природным барьерам; глухие без ясно выраженного природного барьера, разделяющие малоиспользуемые территории и асимметричные или полуглухие, имеющие в приграничной полосе одиночный населенный пункт. Второй тип включает границы с повышенным локальным взаимодействием, когда с обеих сторон границы находятся населенные пункты; границы, пересекающие единую полосу сельского расселения с наличием пограничного перехода, границы, пересекающие единую городскую систему расселения со многими дорогами, проходящими через границу, в том числе транзитными.

Итак, только наличие территориального сознания позволяет осуществить формализацию и фиксацию территории государства и ее составляющих, а также настаивать на ее целостности и неприкосновенности. Именно особенности территориального сознания получают свое отображение в территориальном устройстве Украины, поэтому отрицание сущностной роли территории при характеристике государства не обосновано.

Получили дальнейшее развитие идея о взаимосвязи территории и национального самосознания, которая выражается в формуле “территориальное сознание”, а также идея о необходимости реформирования территориального устройства Украины.

Ключевые слова: территория государства, изменение территории государства, геополитические факторы, государственное пространство, территориальное сознание, государственная граница, лимология, территориальное устройство Украины.

SUMMARY

Dolmatov I. V. Spatial existence of a contemporary state. – Manuscript. This is for the degree of the Candidate of Sciences in Law. Specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2009.

The this is deals with the complex research of spatial existence of a contemporary state by combining the concepts of state theory and its legal characteristics. The research shows geopolitical treatment of a territory as strategic potential of a state. Spatial organization of a contemporary state form of government is analyzed. Tendencies towards regionalization and centralization for improvement of the Ukrainian state system are presented.

The novelty of the research includes interpretation of state territory role for a contemporary state and introduction of the “state space” concept. A state space is stipulated by a state territory as well as a whole complex of state events relating to the border (contiguous) states; states with economic, political and cultural interests, transnational corporations, international and regionalistic organizations and other entities of state relationship.

The author investigates theoretical and legal grounds of “virtual states” derivation and shows that the absence of a territory as an element of organization is the main obstacle to their recognition as states and international law entities.

While investigating the role of a territory for a state the classification of state territories was improved by defining the virtual and quasi-territory.

The research shows that territory is a spatial limit of state power. The existence of state territory is connected to the establishment of state borders: they are state power limits and territory borders. Thereby a border is closely connected to the three main state elements – territory, nation and power.

Among the principles of the new approach to borders study are: 1) the idea of impossibility to study borders within one state; 2) the idea of impossibility to study borders disregarding the person’s identity – self identification to the certain social or territorial group, mainly ethnical.

Further development achieved the idea of territory and national conscience integration which was reflected in “territorial conscience” formula and the idea that Ukraine’s territorial organization reform is required.

Key words: state territory, state territory alteration, geopolitical factors, state space, territorial conscience, state border, limology, Ukraine’s territorial organization.